

شناسایی نگرش بانوان ورزشکار نسبت به حجاب در ورزش به کمک روش کیو

علیرضا خوشگویان فرد*

طیبه زرگر**

فرشاد تجاری***

چکیده

این مقاله می‌کوشد کارآمدی روش کیو را برای شناسایی ذهنیت‌ها نسبت به موضوعی خاص در قالب یک مطالعه واقعی بیان کند. به این ترتیب، فرایند اجرای تحقیقی با روش کیو با استفاده از مسیر طی شده در این مطالعه شرح داده خواهد شد؛ بنابراین، خواننده با اصطلاحات مربوط به این روش و چگونگی اجرای تحقیق کیو آشنا خواهد شد. در این مطالعه، ۲۰ بانوی ورزشکار مشارکت داشتند و در نهایت، دو ذهنیت نسبت به حجاب در میان آنها به دست آمد. برای توصیف این دو ذهنیت از ۳۶ جمله کمک گرفته شده است که نگاه‌های مختلف را نسبت به حجاب از دیدگاه بانوان ورزشکار نشان می‌دهند.

واژه‌های کلیدی: ابزار سنجش، تحلیل عاملی، ذهنیت، روش کیفی

Email: khoshgoo@irib.ir

Email: tayebeh.zargar@yahoo.com

* پژوهشگر مرکز تحقیقات صدا و سیما

** هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی (تهران جنوب)

*** هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی (تهران مرکز)

تاریخ دریافت: ۸۷/۱۲/۱۸ تاریخ تأیید: ۸۸/۴/۵

۱. مقدمه

امروزه، بررسی مفاهیم اجتماعی و نگرش مردم نسبت به این مفاهیم از برنامه‌های پردامنه و اصولی نظام‌های حکومتی دنیا است، زیرا از این طریق می‌توان به نیازها و خواسته‌های مردم و موضع‌گیری‌های هر یک از قشرهای اجتماعی نسبت به برنامه‌ریزی و سیاست‌های حکومتی پی برد. در عین حال، هر جامعه‌ای بر اساس فرایند زندگی اجتماعی و تعامل با جوامع دیگر، فرهنگی را تولید و با آن زندگی می‌کند. در هر فرهنگی برخی از عناصر حالت ویژه‌ای پیدا کرده، به نمادی آشکار برای آن فرهنگ تبدیل می‌شوند. یکی از این نمادها در جامعه ایران، هنجار پوشش اسلامی است که با گذشت زمان و در شرایط مختلف نه تنها در شکل، بلکه در نگاه مردم دستخوش تغییر شده است. از آنجا که این هنجار برگرفته از فرهنگ ایرانی-اسلامی مردم است، چنین تغییراتی نیاز به توجه و شناخت عمیق ریشه‌های آن در میان مردم خواهد داشت؛ به ویژه تغییراتی که در قشرهای خاص جامعه مانند ورزشکاران رخ می‌دهد.

بی‌تردید زنان ورزشکار به عنوان یکی از قشرهای مهم اجتماع، دارای نیازها و خواسته‌هایی هستند. هر چند زنان ورزشکار می‌دانند که فرهنگ ایرانی-اسلامی بر پایه‌های اخلاقی و دینی محکمی استوار است و پوشش نیز برآمده از همین اصول اخلاقی است، ولی از این امر نیز آگاهند که در عین زن‌بودن، انسان هستند و باید با توجه به جایگاه خود در جامعه، پوششی را انتخاب کنند که در عین رعایت ملاحظات اخلاقی، مانع از حضور آنان در صحنه‌های ورزشی نیز نگردد؛ به عبارت دیگر، باید به این موضوع توجه داشت که زنان ورزشکار چه نگرش و ذهنیتی به حجاب دارند و از چه دریچه‌ای به آن می‌نگرند.

بهرتر است که قبل از بیان هر مطلبی ابتدا تعریفی دقیق از واژه حجاب ارائه داد. برخی بدان جهت که واژه حجاب در اصل لغت به معنای پرده یا حایل بوده است، در مورد حجاب اسلامی دچار بدبینی یا برداشت‌های نادرست شده‌اند و چنین پنداشته‌اند که حجاب اسلامی به معنای حبس و پشت پرده قرار گرفتن زنان است و همین امر موجب شده که عده‌ای گمان کنند اسلام خواسته زنان همیشه پشت پرده و در خانه محبوس بمانند و از آن بیرون نیابند. حال آنکه پوشش مقرر شده در اسلام، بدین معنی

نیست که از خانه بیرون نروند، بلکه پوشش زن در اسلام تأکیدی بر این واقعیت است که زن در معاشرت خود با مردان، بدن خود را بپوشاند و به جلوه‌گری و خودنمایی نپردازد. ابتدا باید دانست که حجاب از ابداعات و نوآوری‌های دین اسلام نیست، بلکه به گواهی تاریخ از دیر زمان در ملل گذشته‌ای چون رم، مصر، یونان و ایران حجاب به نوعی وجود داشته است و در دین اسلام، افراط‌های برخی از اقوام یا تساهل برخی دیگر تعدیل گردیده است. غرض آنکه حجاب در سرشت انسان‌ها ریشه دارد و به همین دلیل در میان ملل و اقوام گذشته نیز دارای پیشینه است (بزرگی، ۱۳۸۰).

نگرش نسبت به حجاب و شکل به‌کارگیری آن می‌تواند تحت تأثیر شرایط، متفاوت باشد. تحقیقاتی که توسط کرمانشاهیان (۱۳۷۸) و حسینی دوست (۱۳۸۰) صورت گرفت، نشان داد که نگرش و ذهنیت به حجاب در مجامع مختلط با متغیرهای نوع دانشگاه، پذیرش ارزش‌های دینی از سوی افراد و گروه همسالان، به سن، تحصیلات پدر و مادر و رشته‌های تحصیلی ارتباط دارد. نتایج تحقیق ستاد مطالعات و تحقیقات اجتماعی دفتر امور اجتماعی (۱۳۷۱) نیز نشان داد که وضعیت سنی پاسخگویان تأثیر چندانی بر نگرش و ذهنیت آنان نسبت به الگوهای پوششی مختلف ندارد و تنها پس از سن ۴۵ سالگی به سمت الگوهای پوششی فاقد چادر افزایش یافته است. همچنین، با افزایش سواد، الگوی پوششی چادر سیر نزولی دارد و تنها در سطح تحصیلی فوق لیسانس و دکترا افزایش کمی دیده می‌شود. هر چه وضعیت رفاه پاسخگویان بهتر می‌شود، از گرایش به انتخاب الگوهای پوششی همراه با چادر کاسته می‌شود. حبیب‌زاده (۱۳۸۴)، بزرگی (۱۳۸۰) و بلالی (۱۳۷۷) در بررسی نگرش و ذهنیت و گرایش دانشجویان نسبت به دین و دینداری نشان دادند که دینداری سنتی که متضمن پایبندی افراد به حجاب است، در بین دانشجویان رو به سستی است.

شاوگو (۲۰۰۷)، اسمیت و متیو (۲۰۰۸) و مادی (۲۰۰۲) در تحقیقاتی از ورزشکاران زن درخصوص نگرش و ذهنیت آنان نسبت به حجاب نشان دادند که ورزشکاران حجاب را مانع عملکرد خود نمی‌دانند. بیات (۲۰۰۷) در تحقیقی دریافت که اسلام مانع فعالیت و حضور دانشجویان در عرصه ورزشی می‌شود. ناکامورا (۲۰۰۲) به کاهش فعالیت زنان در عرصه ورزش به دلیل حجاب اشاره می‌کند. رویی (۲۰۰۶) در بررسی نگرش زنان نسبت به حجاب بیان می‌کند که زنان از حجاب به عنوان وسیله‌ای

برای بیان مسلمان بودن خود و همچنین کنترل زندگی استفاده می‌کنند و آن را محدودیت به شمار نمی‌آورند.

در این تحقیق تلاش می‌شود که نگرش و ذهنیت ورزشکاران زن ایرانی نسبت به حجاب مطالعه شود و زوایای پنهان در ذهن آنان نسبت به این موضوع شناسایی و معرفی گردد. به همین دلیل، از روش کیو که ابزاری توانمند در آشکارسازی ذهنیت افراد نسبت به یک پدیده است، برای بررسی نگاه ورزشکاران به حجاب استفاده می‌شود. بخش بعد به معرفی این روش می‌پردازد.

۲. روش‌شناسی

پرسش‌نامه‌ها^۱ و مقیاس‌ها^۲ از متداول‌ترین وسیله‌هایی هستند که در حوزه روش‌های کمی مانند روش پیمایشی به منظور سنجش نگرش‌ها یا سازه‌ها^۳ به کار می‌روند. ساخت یک پرسش‌نامه‌ی نگرش‌سنج یا مقیاس بر اساس چارچوب نظری‌ای صورت می‌گیرد که پژوهشگر برای تحقیق خود اختیار کرده است؛ به عبارت دیگر، چارچوب نظری مشخص می‌کند که چه پرسش یا گویه‌ای در پرسش‌نامه یا مقیاس گنجانده شود. در واقع، نقش هر پرسش یا گویه‌ای در سنجش نگرش یا سازه «از پیش» تعیین شده است و روایی^۴ وسیله سنجش به حضور تمام این پرسش‌ها یا گویه‌ها وابسته است. محدود شدن به چارچوب نظری به خودی خود نقص قلمداد نمی‌شود، مادامی که پژوهشگر مایل باشد، سنجش را از دیدگاه چارچوب نظری صورت دهد. اما هنگامی که صحبت از شناسایی «ذهنیت» افراد نسبت به موضوع خاصی است، نمی‌توان چارچوب نظری مشخصی را بر وسیله سنجش تحمیل کرد؛ زیرا در این صورت، آنچه به کمک چنین وسیله‌ای سنجیده می‌شود، همان چیزی خواهد بود که چارچوب نظری مشخص کرده است، نه ذهنیت «ره‌ای» افراد نسبت به موضوع تحت بررسی. از همین رو است که مصاحبه‌های باز (و در واقع رویکرد کیفی) برای بررسی ذهنیت‌ها بر پرسش‌نامه‌های ساختارمند برتری دارند. روش کیو، روشی برای شناسایی ذهنیت‌هاست که با رویکرد کیفی، از نظام‌مندی روش‌های کمی نیز بهره می‌برد.

1. Questionnaires
2. Scales
3. Construct
4. Validity

پژوهش حاضر به این دلیل که برای شناخت نگرش و ذهنیت بانوان ورزشکار از روش کیو بهره می‌برد، از نوع کیفی - کمی است. در این روش، اولین گام پس از تعیین اهداف تحقیق، گردآوری فضای گفتمان^۱ مرتبط با موضوع تحقیق است. فضای گفتمان دربرگیرنده آن چیزی است که در بین اعضای گروه تحت مطالعه نسبت به موضوع تحقیق در جریان است. در این مطالعه، با ۵۰ نفر از بانوان ورزشکار مصاحبه شد و از آنان درخواست شد تا نظرات خود را در باره‌ی حجاب در قالب جملاتی بیان کنند. تعداد زیادی جمله از این مصاحبه‌ها به دست آمد که فضای گفتمان این مطالعه کیو را تشکیل می‌دادند. این جمله‌ها در گام بعد بازنویسی و دسته‌بندی شدند و در نهایت، ۳۶ جمله متفاوت برای اجرای تحقیق برگزیده شد (به جدول ۱ مراجعه کنید). تلاش شد که جمله‌ها تا حد امکان، نگاه‌های مختلف به حجاب را از ابعاد گوناگون نشان دهند تا بتوان به کمک آنها، ذهنیت بانوان ورزشکار را به شکلی شفاف شناسایی کرد.

مشارکت‌کنندگان این تحقیق شامل ۲۰ بانوی ورزشکار بودند که با نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شدند. از مشارکت‌کنندگان خواسته شد تا میزان موافقت یا مخالفت خود را با مرتب‌کردن ۳۶ جمله پیش‌گفته در قالب نمودار کیو (شکل ۱) بر روی طیفی ۱۱ درجه‌ای نمایش دهند. گفتمانی است ورزشکارانی از سنخ‌های مختلف به لحاظ نوع پوشش و حجاب، سطح قهرمانی و حضور در عرصه‌های ورزشی بین‌المللی، به صورت داوطلبانه در این تحقیق شرکت داشتند.

کاملاً موافق		خنثی					کاملاً مخالف			
+۵	+۴	+۳	+۲	+۱	۰	-۱	-۲	-۳	-۴	-۵

شکل شماره ۱ (۱): نمودار کیو با طیف ۱۱ درجه‌ای

غالباً شیوه مرتب‌سازی در مطالعه کیو به این صورت است که از مشارکت‌کنندگان خواسته می‌شود با «مقایسه» محتوای جمله‌ها با یکدیگر، آنها را به سه دسته تفکیک کنند: جمله‌هایی که با محتوای آنها موافق هستند، جمله‌هایی که با محتوای آنها مخالفند و سرانجام، جمله‌هایی که نسبت به آنها نظر خاصی ندارند (نه موافقت و نه مخالفت). با توجه به نمودار کیو در شکل ۱، پاسخگو مجاز بود که ۱۵ جمله را در دسته موافق، ۱۵ جمله را در دسته مخالف و ۶ جمله را در دسته خنثی جای دهد. پس از این دسته‌بندی، او باید برای مثال، ۱۵ جمله دسته موافق را با یکدیگر مقایسه کند و آنها را بر حسب میزان موافقت مرتب کند. همان طور که در نمودار کیو دیده می‌شود، حداکثر موافقت +۵ و حداقل آن +۱ است و می‌توان ۴ جمله را بر روی هر یک از این درجه‌ها قرار داد.

پس از مرتب‌سازی جمله‌ها توسط تک‌تک مشارکت‌کنندگان، مرتب‌سازی هر فرد در «ستونی» از مجموعه داده‌ها وارد می‌شود تا پردازش آماری شوند. تحلیل عاملی کیو روشی است که برای تحلیل داده‌های حاصل از مرتب‌سازی مشارکت‌کنندگان، در مطالعه کیو به کار می‌رود. با این روش، مشارکت‌کنندگان به گروه‌هایی دسته‌بندی می‌شوند که دارای ذهنیت مشابهی هستند. در واقع، اساس این روش محاسبه همبستگی بین افراد است؛ هر چه همبستگی بین دو مشارکت‌کننده بیشتر باشد، ذهنیت آن دو به هم نزدیک‌تر است؛ بنا بر این، انتظار داریم افرادی که در یک دسته قرار می‌گیرند، آنانی باشند که همبستگی‌های دو به دوی بالایی دارند.

در گام بعد، امتیازهای عاملی محاسبه و بر اساس آنها، آرایه‌های عاملی برای تفسیر تک‌تک ذهنیت‌های شناسایی شده به دست می‌آیند. در واقع، آرایه عاملی «برآیند» نظرات افراد مشابهی است که تحلیل عاملی در یک دسته جای داده است. در این مطالعه، از نرم‌افزار SPSS برای اجرای تحلیل عاملی کیو و محاسبه امتیازهای عاملی استفاده شد. بحث درباره ابعاد مختلف روش کیو در این بخش به پایان می‌رسد و خواننده برای بحث‌های تفصیلی‌تر به براون (۱۹۸۰) و خوشگویان‌فرد (۱۳۸۶) مراجعه نماید. همچنین برای معرفی دامنه کاربرد روش کیو در حوزه‌های گوناگون در بخش منابع، مشخصات ۱۲ مقاله برای مطالعه بیشتر ذکر شده است.

۳. یافته‌های پژوهش

تحلیل عاملی کیو به شناسایی دو عامل (دو گونه ذهنیت نسبت به حجاب) در میان مشارکت‌کنندگان انجامید که اطلاعات آرایه‌های عاملی آنها در جدول ۱ نمایش داده شده است. بر اساس آرایه‌های عاملی، یعنی میزان موافقت یا مخالفت با جمله‌های از عنوان‌های «مقید به حجاب» و «بی تفاوت نسبت به حجاب» برای نام‌گذاری این دو نوع ذهنیت استفاده شده است. به طور کلی، تفسیر عامل‌ها بیش از همه مبتنی بر جمله‌هایی است که در دو سوی طیف قرار می‌گیرند؛ یعنی موافقت یا مخالفت با آنها در حد بالایی است. در گام بعد و برای شناسایی بهتر و شفاف‌تر ذهنیت‌ها به جمله‌های درجه خنثی نیز مراجعه می‌شود. همچنین شناسایی جمله‌هایی که نقاط اشتراک ذهنیت‌ها و نقاط افتراق آنها را تشکیل می‌دهند، نیز ضروری است.

ورزشکاران مقید به حجاب: در این دیدگاه، بانوان ورزشکار طراحی لباس استاندارد را لازم دانسته و معتقد بودند که در این زمینه باید از تجارب سایر کشورهای اسلامی بهره گرفته شود (۵+ برای جمله‌های ۳ و ۵، ۴+ برای جمله ۳۵). آنان وجود حجاب را دلیل عدم موفقیت بیان نکرده بودند و آن را دلیل کاهش اعتماد به نفس یا افسردگی نمی‌دانستند و به طور کلی، حجاب را محدودیت قلمداد نمی‌کردند (۱- برای جمله ۸، ۴- برای جمله‌های ۱۳ و ۱۸، ۵- برای جمله‌های ۲۸ و ۳۲). همچنین، با این نظر که حجاب باعث مشکلات تکنیکی و تاکتیکی در ورزشکاران یا باعث خطای دید در داوران می‌شود، به شکل قابل توجهی مخالف بودند (۴- برای جمله ۲۹، ۵- برای جمله‌های ۱۹ و ۱۷).

ورزشکاران بی تفاوت به حجاب: این گروه شامل بانوان ورزشکاری است که نسبت به جمله‌هایی از قبیل حجاب در مسابقات برون‌مرزی باعث کاهش اعتماد به نفس می‌شود، حجاب باعث جلب نظر تماشاگران می‌شود یا هنگام ورزش دوست دارم بی حجاب باشم، بی نظر بوده (۰+ برای جمله‌های ۱۵، ۳۳ و ۱۳) و معتقدند که فضاهای تمرینی برای ورزش همراه با حجاب مناسب نمی‌باشد و طراحی لباس‌های ورزشی با رنگ‌های شاد و مطابق با سایر کشورهای اسلامی ضروری است (۴+ برای ۴، ۱+ برای ۳۶). هر چند این گروه معتقد بودند که در مسابقات برون‌مرزی، ورزشکاران باحجاب

بیشتر از سایر ورزشکاران مورد توجه هستند (+۴ برای جمله ۲۰) با جمله‌هایی که ورزشکاران باحجاب، نامرتب به نظر می‌رسند یا حجاب باعث افسردگی می‌گردد، مخالف بودند (۲- برای ۱۲ و ۳- برای ۲۸).

به طور کلی، هر دو گروه با این مسئله موافق بودند که اگر از ابتدا، آموزش ورزشی با پوشش مناسب همراه باشد، تطبیق ورزشکاران با این شرایط زودتر صورت می‌پذیرد، هر چند در این میان تجهیز نمودن فضاهای ورزشی نیز ضروری به نظر می‌رسد. ورزشکاران زن با مسئله رعایت حجاب و پوشش اسلامی در مسابقات ورزشی موافق بودند و آن را یک محدودیت به حساب نمی‌آوردند. از سوی دیگر، معتقد بودند که نوع و جنس لباس‌های مورد استفاده باید کاملاً استاندارد باشد تا در عملکرد ورزشی آنان محدودیت ایجاد نکند.

جدول شماره ۱ (۱): آرایه‌های عاملی حاصل مرتب‌سازی کیو بانوان ورزشکار

رتبه	عبارات	آرایه‌های عاملی	
		مقید به حجاب	بی تفاوت به حجاب
۱	عملکرد زیبا هیچ تناسبی با حجاب ندارد.	+۱	-۱
۲	حجاب باید از ابتدای آموزش ورزشی وجود داشته باشد.	+۳	+۱
۳	طراحی لباس استاندارد برای زنان ورزشکار ضروری است.	+۵	-۱
۴	استفاده از رنگ‌های شاد در لباس‌های ورزشکاران هیچ منافاتی با اسلام ندارد.	+۴	+۴
۵	لباس ورزشکاران سایر کشورهای اسلامی با لباس ورزشکاران ایرانی تفاوت زیادی دارد.	+۵	۰
۶	لباس‌های طراحی شده باید درخور شخصیت ورزشکاران ملی باشد.	+۳	-۱
۷	حجاب باعث مشکلات تکنیکی نمی‌شود.	+۴	+۱
۸	اگر حجاب نبود ما از قهرمانان دنیا بودیم.	-۱	+۳
۹	حجاب یک نوع پوشش است و از ورزشکار در برابر خیلی از مسائل محافظت می‌کند.	+۱	۰
۱۰	ورزشکاران باحجاب از نظر اخلاقی بهترند.	+۳	-۲
۱۱	بی‌حجابی نمی‌تواند دلیل بر فساد اخلاقی باشد.	-۳	+۱
۱۲	ورزشکاران باحجاب نامرتب به نظر می‌رسند.	-۳	-۲
۱۳	حجاب باعث کاهش اعتماد به نفس ورزشکاران در مسابقات برون‌مرزی می‌شود.	-۴	۰
۱۴	زن و مرد با هم فرقی ندارند و نباید در حجاب نیز این مسئله باشد.	+۲	-۲
۱۵	حجاب باعث تعجب تماشاگران در مسابقات برون‌مرزی می‌گردد.	۰	+۳
۱۶	کاش من مرد بودم.	-۴	-۴
۱۷	رعایت حجاب موجب مشکلات فیزیولوژیکی می‌شود.	-۵	+۳

ردیف	عبارات	آرایه‌های عاملی	
		مقید به حجاب	بی تفاوت به حجاب
۱۸	حجاب یک نوع محدودیت است.	-۴	-۱
۱۹	حجاب باعث کاهش عکس‌العمل در ورزش می‌شود.	-۵	+۲
۲۰	در هنگام مسابقه ورزشکاران با حجاب بیشتر مورد توجه قرار می‌گیرند.	۰	+۴
۲۱	حجاب باعث تعجب دیگران در ورزش نمی‌شود.	-۲	+۵
۲۲	حجاب فقط مناسب برخی از رشته‌ها می‌باشد.	-۴	+۲
۲۳	استفاده از طراحی‌های جدید در لباس‌های ورزشکاران هیچ منافاتی با اسلام ندارد.	+۲	+۴
۲۴	حجاب و ورزش با هم منافاتی ندارند.	-۵	+۳
۲۵	در مسابقات برون مرزی ورزشکاران باحجاب را با دید مذهبی نگاه می‌کنند تا ورزشکاری.	-۲	+۱
۲۶	پوشش ورزشکار باید درخور شخصیت وی باشد.	+۲	-۱
۲۷	افراد برگزارکننده با ورزشکاران باحجاب برخورد متفاوتی دارند.	-۱	۰
۲۸	حجاب باعث افسردگی من می‌شود.	-۵	-۳
۲۹	رعایت حجاب هیچ تأثیری در عملکرد من ندارد.	-۴	-۲
۳۰	بی‌حجابی نشانه ورزشکار خوب بودن نیست.	+۴	۰
۳۱	چون حجاب باعث حضور مردان در میادین ورزشی و باعث بالا رفتن کیفیت رشته ورزشی می‌شود.	-۳	+۲
۳۲	حجاب ممکن است باعث خطای دید داوران شود.	-۵	+۱
۳۳	هنگام ورزش دوست دارم بی‌حجاب باشم.	-۳	۰
۳۴	حجاب در مسابقات بین‌المللی باعث تبلیغ اسلام می‌شود.	+۱	۰
۳۵	اگر لباس مناسب تهیه گردد حجاب هیچ مانعی نیست.	+۴	+۲
۳۶	فضاهای تمرینی برای رعایت حجاب مناسب نیستند.	+۵	+۱

فهرست منابع

۱. بزرگی، مرضیه، (۱۳۸۰)، نگرش دانشجویان نسبت به دین و دینداری، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد علوم و تحقیقات.
۲. بلالی، اسماعیل، (۱۳۷۷)، بررسی نگرش دینی دانشجویان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد علوم و تحقیقات.
۳. حبیب‌زاده، رامین، (۱۳۸۴)، بررسی انواع دینداری در بین دانشجویان، پایان‌نامه کارشناس ارشد رشته جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس.
۴. حسینی دوست، سید مرتضی، (۱۳۸۰)، بررسی نگرش دانشجویان دانشگاه علامه طباطبایی نسبت به پوشش زنان و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبایی.
۵. خوشگویان فرد، علیرضا، (۱۳۸۶)، روش شناسی کیو، تهران، انتشارات مرکز تحقیقات صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران.
۶. ستاد مطالعات و تحقیقات اجتماعی دفتر امور اجتماعی، (۱۳۷۱)، بررسی ناهمسازی برخی از بانوان تهرانی نسبت به رعایت پوشش اسلامی، طرح پژوهشی، استانداری تهران.
۷. کرمانشاهیان، ام البنین، (۱۳۷۷)، گرایش به حجاب و برداشت آن در بین دانشجویان دانشگاه‌های دولتی و آزاد اسلامی شهر تهران و علل و عوامل جامعه‌شناختی آن، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته پژوهشگری علوم اجتماعی، دانشگاه الزهرا.
8. Ahsan, Syed Badrul, (2008), Column: White British women in their Hijabs. United News of Bangladesh (UNB), 18-JAN-08. Online.
9. Akhtar-Danesh, N., A. Baumann, & L. Cordingley (2008), Q-methodology in nursing research: A promising method for the study of subjectivity. *Western Journal of Nursing Research*, 30, 759-773.
10. Bayat, Asef, (2007), Comparative studies of south Asia, Africa and the Middle East. *Journal information*. Vol. 27. 2007. pp. 160-172.

11. Borose, S. (2006), "Q methodology: Application and Implication", Invited Lecture at the Research Colloquies of the Organization Student, Tilburg University.
12. Bronner, Leah Leila (1993), From Veil to Wig: Jewish Women's Hair to Veil? A Case Study of Identity Negotiation among Muslim Women in Austin, Texas. *Gender and Society*, 14(3), 395– 417.
13. Brown, S.R. (1980), "Political Subjectivity: Application of Q Methodology in Political Science", New Haven: Yale University Press.
14. De Mol, J., & A. Busse. (2008), Understandings of Children's Influence in Parent-Child Relationships: A Q methodological Study. *Journal of Social and Personal Relationships*, 25, 359-379.
15. Deignan, T. (2009), Enquiry-based Learning: Perspectives on Practice. *Teaching in Higher Education*, 14, 13-28.
16. Dryzek, J.S., & S. Niemeyer. (2008), Discursive Representation. *American Political Science Review*, 102, 481-493.
17. Gregg, L., G. Haddock, & C. Barrowclough, (2009), Self-reported Reasons for Substance Use in Schizophrenia: A Q methodological Investigation, *Mental Health and Substance Use: Dual Diagnosis*, 2, 24-39.
18. Ibrahim, B. Syed. (1999), *Women in Islam: Hijab*. Aalim7 Islamic London7 Routledge. *Covering. Judaism*, 42(4), 465–477.
19. Kroesena, M., & C. Bröerb. (forthcoming), Policy Discourse, People's Internal Frames and Declared Aircraft Noise Annoyance: An Application of Q Methodology, *Journal of the Acoustical Society of America*.
20. Maddy, bruse. (2000), Woman, Islam, and the Moroccan State: the Struggle over the Personal States Law. *Journal of Democracy*, vol. 13, no.4 .2000, pp. 24-32.
21. Nakamura, Yuka (2002), Beyond the Hijab: Female Muslims and Physical Activity. *Women in Sport & Physical Activity Journal*, 2002.

22. Ockwell, D.G. (2008), "Opening up" Policy to Reflexive Appraisal: A Role for Q Methodology? A Case Study of Fire Management in Cape York, Australia. *Policy Sciences*, 41, 263-292.
23. Raadgever, G.T., Mostert, E., & van de Giesen, N.C. (2008), Identification of Stakeholder Perspectives on Future Flood Management in the Rhine Basin Using Q Methodology. *Hydrology and Earth System Sciences*, 12, 1097-1109.
24. Read, G. Jen'nan, & P. John Bartkowski. (June 2000), To Veil or not Research Foundation (IRF).
25. Roald, S. Anne (2001), *Women in Islam: The Western Experience*.
26. Robinson, T., B. Gustafson, & M. Popovich. (2008), Perceptions of Negative Stereotypes of Older People in Magazine Advertisements: Comparing the Perceptions of Older Adults and College Students. *Ageing & Society*, 28, 233-251.
27. Shawgo, Kaitlin. (2007), Decision to Wear Hijab Complicated for some Indiana University Students. *The America's Intelligence Wire*. 18-JAN-07. online.
28. Smith, Matthew J. (2008), Hijab Opponents, *Spectator of Journal*, 28-JUN-08. Online.
29. Tabassum F. Ruby. (2006), Listening to the Voices of Hijab, *Woman's Student International Forum*. 2006. pp 54-66.
30. Tielen, M., A.L. van Staa, S. Jedeloo, J.A. van Exel, & W. Weimar. (2008), Q-methodology to Identify Young Adult Renal Transplant Recipients at Risk for Nonadherence, *Transplantation*, 85, 700-706.
31. Venables, D., N. Pidgeon, P. Simmons, K. Henwood, & K. Parkhill. (in press). *Living with Nuclear Risk: A Q-method Study*. *Risk Analysis*.
32. Webler, T., S. Danielson, & S. Tuler. (in press). *Using Q method to Reveal Social Perspectives in Environmental Research*. Greenfield, MA: Social and Environmental Research Institute. To be available from www.serious.org/pubs/Qprimer.pdf.